

Wartości i zmiany

Przemiany postaw Polaków
w jednoczącej się Europie

redakcja

Aleksandra Jasińska-Kania

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
Warszawa 2012

III. Polityka i społeczeństwo obywatelskie

<i>Jerzy Bartkowski</i> Zmiany postaw obywatelskich w okresie 1989–2009	207
<i>Michał Szostek</i> Świadomość ekologiczna polskiego społeczeństwa	243
<i>Adrian Wójcik, Aleksandra Cislak</i> Lewicowość i prawicowość: uwarunkowania autoidentyfikacji politycznych w krajach Europy Wschodniej i Zachodniej	262
<i>Jerzy Bartkowski</i> Polityka w życiu Polaków	282
<i>Aleksandra Jasińska-Kania</i> Zmiany wartości Polaków a procesy transformacji, europeizacji i globalizacji	318
* * *	
Kwestionariusz wywiadu EVS 2008	342
<i>Aleksandra Jasińska-Kania</i> Values and changes. Poles' changing attitudes in uniting Europe – Summary	392
Table of contents	397
Autorzy	399

Aleksandra Jasińska-Kania

ZMIANY WARTOŚCI POLAKÓW NA TLE EUROPEJSKIM: EVS 1990–1999–2008

Procesy przekształceń ustrojowych w Polsce oraz integracji i rozszerzania Unii Europejskiej skłaniają do stawiania pytań: Jak zmieniają się w tym czasie wartości Polaków, ich przekonania o tym, co jest cenne, dobre i ważne, a także o tym, w jaki sposób można i należy te wartości osiągać? W jakiej mierze przemiany systemowe w Polsce wpływają na zbliżenie wartości społeczeństwa polskiego i innych krajów europejskich? Jakie wartości ekonomiczno-polityczne, kulturowe, religijne i moralne łączą, a jakie dzielą mieszkańców różnych państw należących do Unii Europejskiej? Jaki jest kierunek i dynamika zmian tych wartości w poszczególnych regionach Europy i w Polsce? Jakie wartości są swoiste dla Polaków i wpływają na ich postawy wobec integracji europejskiej?

W tej książce próbujemy odpowiedzieć na takie pytania, odwołując się do danych z międzynarodowych badań porównawczych europejskich wartości *European Values Study* – EVS (Halman 2001; Halman, Luijckx, van Zundert 2005). Pierwsze badania ankietowe w ramach tego projektu przeprowadzono w 1981 roku w 10 krajach wchodzących wówczas do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, a następnie powtarzano je co dekadę: w 1990 roku objęto nimi 26 krajów europejskich, w latach 1999–2000 32 kraje, w 2008 roku 47 krajów (www.europeanvaluesstudy.eu). Rozszerzono je nadto i uzupełniono przez badania w skali światowej: *World Values Survey* – WVS (Inglehart i in. 2004; 2010), które powtarzano co pięć lat i zrealizowano już łącznie w ponad 90 społeczeństwach z sześciu kontynentów, reprezentujących prawie 90% ludności świata (www.worldvaluessurvey.org). W Polsce badania EVS przeprowadzono trzykrotnie: w 1990, 1999 i 2008 roku¹. W ramach realizacji projektu w lipcu 2008 roku

¹ W 1990 r. badania EVS w Polsce przeprowadził zespół w składzie: Aleksandra Jasińska-Kania (kierująca zespołem), Jadwiga Koralewicz, Mirosława Marody; w 1999 r. badaniami kierowały Aleksandra Jasińska-Kania i Mirosława Marody; w 2008 r. realizację badań EVS w Polsce umożliwił grant Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr N N116 02 80 33 uzyskany przez zespół pod kierownictwem Aleksandry Jasińskiej-Kani. Badaniami WVS w Polsce kieruje Renata Siemińska. Obszerniejsze informacje o historii badań EVS zawiera publikacja: A. Jasińska-Kania, M. Marody (red.), *Polacy wśród Europejczyków. wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2002.

za pośrednictwem ośrodka Pentor Research International zrealizowano badanie metodą wywiadu kwestionariuszowego na reprezentatywnej próbie N = 1510 dorosłych mieszkańców Polski.

Realizacja na podstawie wspólnego, porównywalnego kwestionariusza badań ankietowych reprezentatywnych prób ludności w kilkudziesięciu krajach stwarza możliwość analizy różnicowania wartości i norm społecznych oraz ich przemian w czasie. Kwestionariusz obejmuje szeroki zakres zagadnień: od wartości związanych z życiem rodzinnym i pracą, przez wartości religijne, polityczne i gospodarcze, do zagadnień moralności prywatnej i obywatelskiej oraz identyfikacji i tożsamości lokalnych, regionalnych, narodowych, europejskich i globalnych.

Procesy integracji europejskiej stawiają w centrum uwagi zarówno polityków i obywateli uczestniczących w tych procesach, jak i przedstawicieli nauk społecznych kwestie zakresu wspólnoty i charakteru wartości, które mogłyby składać się na tożsamość europejską obywateli krajów tworzących Unię i sprzyjać ich współpracy. W preambule projektu traktatu konstytucyjnego Unii Europejskiej, przyjętego 29 października 2004 roku w Brukseli, stwierdza się, że z kulturowego, religijnego i humanistycznego dziedzictwa Europy wynikają „powszechne wartości, stanowiące nienaruszalne i niezbywalne prawa człowieka, jak również wolność, demokracja, równość oraz państwo prawne (...) że Europa, zjednoczona po gorzkich doświadczeniach, zamierza wciąż podążać drogą cywilizacji, postępu, dobrobytu, dla dobra wszystkich jej mieszkańców, także tych najsłabszych i najbardziej poszkodowanych, że zamierza pozostać kontynentem otwartym na kulturę, wiedzę i postęp społeczny; oraz zamierza pogłębiać demokratyczny charakter i przejrzystość swojego życia publicznego, a także dążyć do pokoju, sprawiedliwości i solidarności na świecie (...)”². Wyrażono również przekonanie, „że narody Europy, pozostając dumne ze swojej tożsamości narodowej i historii, zdecydowane są pokonać dawne podziały oraz, zjednoczone jeszcze silniej, kształtować wspólną przyszłość (...) że «zjednoczona w różnorodności» Europa daje (...) najlepszą możliwość dalszego prowadzenia, w poszanowaniu praw każdej jednostki ludzkiej i ze świadomością odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń i naszej Planety, ogromnego przedsięwzięcia, które uczyni ją uprzywilejowanym obszarem ludzkiej nadziei”³.

Dane uzyskane w trakcie badań EVS ukazują przede wszystkim zróżnicowanie, a nie jedność lub systemowość wartości Europejczyków, ale równocześnie pozwalają dostrzec pewne prawidłowości wpływające na różnice wartości i charakter przekonań mieszkańców badanych krajów oraz kierunki ich zmian.

Wyjaśnienia przemian wartości, celów i postaw społeczeństw europejskich, w tym także i polskiego, wymagają rozpatrywania ich w kontekście nakładających się procesów o różnym zasięgu czasowym i terytorialnym (Jasińska-Kania, Marody 2002; Ziółkowski 2002). Pierwszy rodzaj zmian – to globalne procesy

² Dziennik Urzędowy UE 16.12.2004.

³ Ibidem

cywilizacyjne, które wiążą się z dominacją wytworzonych w kręgu cywilizacji zachodnioeuropejskiej standardów i wzorów nowoczesności i racjonalności. Drugi rodzaj – to procesy historyczne, które w ciągu wieków wpływały na kulturowe zróżnicowanie krajów europejskich i łączyły się przede wszystkim z podziałami religijnymi. Trzeci – to przekształcenia polityczne i ustrojowe, które w XX wieku powodowały odmienność doświadczeń historycznych społeczeństw w różnych częściach Europy, a w szczególności w krajach dawnego obozu komunistycznego. Czwarty – to proces jednoczenia Europy, kształtowanie się instytucji wspólnotowych, powstawanie Unii Europejskiej i jej rozszerzanie się na coraz większą liczbę krajów.

Teoretyczne założenia badań i przesłanki interpretacji ich wyników nawiązywały przede wszystkim do teorii procesów modernizacji i globalizacji oraz osobliwości racjonalizmu zachodnioeuropejskiego. Według teorii Ronalda Ingleharta (Inglehart 1990; Inglehart, Welzel 2004) można przewidywać dwa kierunki przemian wartości, zależnych od globalnych procesów rozwoju gospodarczego, modernizacji i ponowoczesności. Pierwszy obejmuje zmiany na skali: od uznawania tradycyjnych wzorów rodziny, instytucji i autorytetów, zwłaszcza religijnych, identyfikacji z narodem i dumy narodowej – do świecko-racjonalnych wartości podkreślających indywidualne osiągnięcia, skuteczność i niezależność, demokratyczną partycypację w życiu politycznym oraz racjonalno-prawne legitymizowanie instytucji. Drugi to przejście od orientacji na wartości materialistyczne, związane z potrzebami przetrwania oraz bezpieczeństwa fizycznego i ekonomicznego – do wartości postmaterialistycznych, wyrażających potrzeby samorealizacji i samoekspresji, zainteresowanie jakością i komfortem życia, a także wewnętrznymi duchowymi aspektami wierzeń religijnych. Procesy globalizacji, modernizacji i rozwoju gospodarczego prowadzą do podważania autorytetu tradycyjnych instytucji, zwłaszcza religijnych, do pluralizmu światopoglądów, sekularyzacji i indywidualizacji wartości. Indywidualizacja oznacza rosnące uznawanie autonomii jednostek ludzkich, które samodzielnie dokonują wyborów wartości i norm postępowania, kierując się własnym interesem i preferencjami, a także uznają prawa innych do takich wyborów.

Na podstawie tych koncepcji można przewidywać, że wraz z procesami rozwoju gospodarczego i modernizacji wartości Polaków będą ewoluowały w kierunku sekularyzacji, racjonalizacji, indywidualizacji i samoekspresji. Drogi przemian wartości nie są jednakże jednokierunkowe i liniowe. Zmiany te postępują odmiennymi ścieżkami wytyczonymi w długotrwałych procesach historycznych, które kształtowały zróżnicowanie narodów europejskich, odrębność ich tradycji kulturowych oraz podziały religijne. Wiążą się z tym oczekiwania, że wartości społeczeństwa polskiego będą zbliżone do tych społeczeństw europejskich, w których dominującą rolę odgrywał katolicyzm, a procesy formowania się narodu i walka o niepodległość miały podobny przebieg. Można nadto wysunąć hipotezy o podobieństwie niektórych syndromów wartości i mechanizmów ich przemian w Polsce oraz w innych krajach postkomunistycznych, w których

następują przekształcenia ustrojowe. I wreszcie z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej łączy się przewidywania przyspieszenia przemian ustrojowych i wzrostu akceptacji wartości demokracji, zaufania i tolerancji oraz gotowości uczestnictwa w życiu publicznym.

Autorzy zebranych w tym tomie prac podjęli się zadania sprawdzenia wyżej wymienionych, a także wielu innych, bardziej szczegółowych hipotez przewidujących różne możliwe kierunki zmian wartości w Polsce i w innych krajach Europy, korzystając głównie – chociaż nie tylko – z danych EVS. Książka przedstawiająca opracowania wyników poszczególnych tematów badawczych składa się z trzech części.

Pierwsza część zawiera teksty podejmujące problematykę mikrosocjologiczną: życia osobistego, rodziny i pracy, które przez większość osób badanych, zarówno w Polsce, jak i w całej Europie, zaliczane są do najważniejszych spraw w ich życiu, a także kwestie wyznaczników poczucia szczęścia i satysfakcji życiowej. W otwierającym tę część rozdziale pod wymownym tytułem *Coraz mniej rodziny, coraz więcej jednostek, czyli o przemianach sfery życia rodzinnego w Polsce* Małgorzata Sikorska pokazuje procesy indywidualizacji modyfikujące dotychczasowe wzory małżeństwa i związków partnerskich, rolę kobiety i matki, podejście do dzieci i ich wychowania.

Grażyna Kacprowicz, kierując uwagę na *Małżeństwo jako obszar przemian zachowań i wartości Europejczyków*, analizuje dane o stanie cywilnym respondentów EVS oraz stopniu homogeniczności lub heterogeniczności związków małżeńskich bądź partnerskich pod względem cech społecznych (wykształcenie, zawód, narodowość) ich członków w poszczególnych regionach europejskich. Przedstawia spadek znaczenia małżeństwa jako instytucjonalizacji wyboru partnera życiowego, a także zróżnicowanie ocen czynników ważnych dla udanego małżeństwa.

W rozdziale *Dzieci jako czynnik szczęścia rodzinnego. Polacy na tle Europejczyków ze Wschodu i z Zachodu* Joanna Konieczna-Sałamatin podejmuje kwestię, czy opinie większości Europejczyków, że posiadanie dzieci jest warunkiem udanego małżeństwa, a także poczucia, że jest się pełnowartościowym człowiekiem, znajdują wsparcie w analizach wpływu posiadania dzieci na zadowolenie z życia. Wykazuje złożoność i niejednorodność tego wpływu na poziom satysfakcji życiowej kobiet i mężczyzn w różnych regionach Europy.

Dynamika postaw wobec pracy, będącej drugą pod względem ważności wartością w życiu Polaków i Europejczyków, jest przedmiotem rozważań Mirosławy Marody. Pokazuje ona wpływ zarówno lokalnych zawirowań procesów transformacyjnych w Polsce, jak i globalnych procesów przemian gospodarki kapitalistycznej na spadek znaczenia tej wartości. Następuje tu odchodzenie od – charakterystycznego dla klasycznego nowoczesnego kapitalizmu – protestanckiego etosu pracy jako moralnego obowiązku wobec siebie i społeczeństwa w kierunku podkreślania wagi tych cech pracy, które wiążą się z samorozwojem i samorealizacją.

Kamil Henne, Aleksandra Jasińska-Kania i Krystyna Skarżyńska w rozdziale *Zadowolenie z życia a zaufanie do ludzi w Polsce i w różnych regionach Europy* poszukują wyjaśnień tego, w jaki sposób makrosocjalne różnice między krajami i regionami europejskimi oraz społeczno-demograficzne uwarunkowania sytuacji ich mieszkańców wiążą się z mechanizmami psychologicznymi, wpływając na poziom satysfakcji życiowej. Koncentrują przy tym uwagę na testowaniu hipotezy, że szczególnie istotnym predyktorem zadowolenia z życia jest zaufanie interpersonalne, a związek między zaufaniem do ludzi a zadowoleniem z życia jest zapośredniczony przez wewnętrzne poczucie kontroli nad własnym losem.

Druga część książki obejmuje artykuły rozpatrujące wartości mające służyć integracji społecznej, normy moralne i przekonania religijne oraz problemy tożsamości narodowej i tolerancji. W rozdziale *Między rygoryzmem a permisywnością: przemiany moralności w Polsce i w Europie* Aleksandra Jasińska-Kania rozważa kwestię, czy oparte na teoriach modernizacji i postmodernizmu przewidywania wzrostu permisywności i relatywizacji ocen moralnych znajdują potwierdzenie w wynikach badań i czy zachodzące zmiany świadczą o kryzysie i erozji świadomości moralnej. Zmiany dokonujące się w poszczególnych krajach i regionach Europy nie są ani jednokierunkowe, ani jednoliniowe. Wyniki analiz nie świadczą też o „upadku moralności” ani „erozji świadomości moralnej”. Ukazują jednak trendy zarówno indywidualizacji moralnych ocen postępowania, jak i silnego ich powiązania z postawami religijnymi i politycznymi.

Aleksandra Grzymała-Kazłowska rozpatruje *Paradoksy polskiej tolerancji. Postawy wobec mniejszości i imigrantów w Polsce na tle Europy*. Wysunęła przez autorkę hipotezy przewidywały: 1) wzrost tolerancji osobistej w Polsce i innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, 2) spadek tolerancji etnicznej w tych krajach Unii Europejskiej, w których napływ imigrantów był największy, a także 3) uwidocznienie się nowego typu tolerancji – ponowoczesnej, odmiennej od tolerancji nowoczesnej. Nie uzyskały one jednak pełnego potwierdzenia w wynikach analiz i poddane zostały modyfikacjom. Modyfikacje te uwzględniają czynniki wpływające na różnice kierunków zmian poziomu tolerancji w poszczególnych krajach, a także wzrastającą rozbieżność między różnymi wymiarami tolerancji w Polsce.

Powiązania między religią i tożsamością narodową analizuje Sławomir Mandes w rozdziale *Religia i naród: powikłane związki religii i nacjonalizmu*. Autor dokonuje przeglądu teorii formułowanych w ramach socjologii nacjonalizmu i – w mniejszym stopniu – socjologii religii, wskazujących różnego rodzaju relacje między nacjonalizmem i religijnością. Na tej podstawie wysuwa kilka hipotez, które poddaje empirycznemu sprawdzaniu, analizując dane EVS. Rezultaty tych analiz skłaniają do odrzucenia niektórych tez, na przykład o odmienności natężenia uczuć patriotycznych w Europie Zachodniej i Wschodniej lub o wypieraniu religijności przez nacjonalizm. Potwierdzają natomiast tezę Anthony'ego Smitha o pozytywnych związkach religijności z nacjonalizmem w wielu krajach europejskich. Pokazują także osobliwy charakter tych związków w Polsce, gdzie

– w odróżnieniu od innych analizowanych krajów Europy – religijność kościelna, polegająca na identyfikacji z instytucją Kościoła, sprzyja sprecyzowanym poglądom na temat tożsamości narodowej i postawom ksenofobicznym, podczas gdy religijność wewnętrzna, skoncentrowana na duchowych aspektach wiary, nie jest powiązana ani z tożsamością narodową, ani z ksenofobią.

Przemiany polskiej religijności są przedmiotem badań Mirosławy Marody i Sławomira Mandesa. Pokazują oni symptomy procesów sekularyzacji, które w Polsce postępują w stosunkowo powolnym tempie. Autorzy zastanawiają się przy tym nad osobliwym fenomenem polskiej religijności, która charakteryzuje się wysokim poziomem deklaracji wiary i powiązaniem ze społecznymi funkcjami, powodującymi utrzymywanie się identyfikacji religijnej jako istotnego składnika tożsamości Polaków.

Rozdziały trzeciej części zajmują się wartościami w sferze polityki i społeczeństwa obywatelskiego. Jerzy Bartkowski przedstawia *Zmiany postaw obywatelskich w okresie 1989–2009*. Rozpatruje ewolucję postaw wobec narodu, poczucia dumy narodowej, stopnia akceptacji demokracji i ocen jej funkcjonowania w Polsce, postulowanych zmian porządku politycznego, poczucia podmiotowości w polityce i zakresu wiedzy o polityce. Pokazuje także trwałość postaw antydemokratycznych, autorytaryzmu i poczucia alienacji politycznej oraz stosunkowo niski prestiż władzy i administracji publicznej. Towarzyszą temu dość wysokie i nieznacznie tylko malejące oczekiwania dotyczące obowiązków państwa wobec obywateli, zapewnienia każdemu pracy, opieki zdrowotnej, minimum socjalnego, zmniejszania nierówności dochodów, stymulowania rozwoju gospodarczego, działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Równocześnie jednak przeważa wśród Polaków wybór wolności nad równością, postawy prorzynekowe i liberalne oraz prawicowe, aczkolwiek widoczne są tu fluktuacje związane ze zmianami rządzących ugrupowań politycznych. Autor dokonuje także porównania tych postaw w Polsce z innymi regionami Europy i USA, wyodrębniając różne modele kultury obywatelskiej.

Tematem rozważań Michała Szostka jest *Świadomość ekologiczna polskiego społeczeństwa*. Wyróżnia on trzy jej wymiary: poznawczy, emocjonalny i behawioralny. Stwierdza, że w świetle wyników badań EVS Polacy na tle innych krajów europejskich wykazują stosunkowo niski poziom świadomości ekologicznej. Mimo dużego zainteresowania kwestiami zagrożenia środowiska i zmian klimatycznych oraz deklaracji większości, że jest o tych kwestiach dobrze poinformowana, pytania o źródła zmian ujawniają nieporozumienia i braki wiedzy. Wiąże się z tym malejąca skłonność przeznaczania części swych dochodów na walkę z zanieczyszczeniem środowiska. Autor poszukuje uwarunkowań różnicowania tych postaw na poziomie indywidualnym, a także wyjaśnienia różnic między krajami. Wskazuje przy tym na charakter dyskursu publicznego o problemach środowiska i marginalizację ruchu ekologicznego w Polsce.

Lewicowość i prawicowość: uwarunkowania autoidentyfikacji politycznych w krajach Europy Wschodniej i Zachodniej rozpatrywane są w artykule Adriana

Wójcika i Aleksandry Cislak. Poddają oni empirycznej weryfikacji hipotezę, że w krajach Europy Zachodniej lewicowe orientacje polityczne wiążą się z liberalizmem światopoglądowym, przy jednoczesnym odrzuceniu liberalizmu ekonomicznego i postulowaniu interwencjonizmu państwa w sferze gospodarczej; natomiast w Europie Wschodniej lewicowość łączy się tylko z liberalizmem światopoglądowym i nie wykazuje żadnego związku z przyjmowaniem bądź odrzucaniem liberalizmu w kwestiach gospodarczych. Hipoteza ta znajduje potwierdzenie jedynie w rozpatrywanych krajach Europy Zachodniej; w państwach wschodnioeuropejskich powiązania lewicowych i prawicowych autoidentyfikacji politycznych z liberalizmem ekonomicznym lub światopoglądowym układają się w zróżnicowane wzorce. Tylko w Polsce wystąpiła przewidywana w tym regionie korelacja; jednak najsilniejszym predyktorem identyfikacji politycznych w naszym kraju okazały się preferencje partyjne, a nie ideologiczne.

Część tę zamyka tekst Jerzego Bartkowskiego *Polityka w życiu Polaków*. Zajmuje się on zmianami i uwarunkowaniami różnych form zainteresowania polityką i zaangażowania w działalność polityczną w Polsce, porównując je z innymi krajami i regionami Europy. Przeprowadza analizę determinant konwencjonalnej formy uczestnictwa w polityce, jaką jest udział w wyborach parlamentarnych, a także niekonwencjonalnych form zaangażowania w rozmaite akcje protestacyjne w Polsce i w różnych regionach europejskich. Pokazuje pewne wspólne wzorce i zależności zainteresowań politycznych od czynników społeczno-demograficznych i mechanizmów psychologicznych, ale również zróżnicowanie Europy oraz odmienności wzorów zachowań politycznych zależnych od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego i kultury politycznej.

W podsumowaniu Aleksandra Jasińska-Kania omawia zmiany w hierarchii wartości uznawanych przez Polaków, następujące w toku procesów transformacji ustrojowej, europeizacji i globalizacji. Poszczególne rozdziały książki pokazują zarówno wspólne trendy zmian zachodzących w krajach Unii Europejskiej, jak i odstępstwa od nich, wahania i załamania. Odkrywają złożoność relacji między zmianami gospodarczymi, społecznymi i politycznymi zachodzącymi w Polsce i innych krajach europejskich a przekształceniami wartości i postaw ich mieszkańców. Ujawniają sprzeczności, niespójności i rozbieżności tych procesów, stanowiące potencjalne źródła napięć i konfliktów.

Książka powstała na podstawie raportu z realizacji badań EVS w Polsce w ramach grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr N N116 02 80 33 „Przemiany wartości społeczeństwa polskiego w procesie integracji europejskiej (w kontekście międzynarodowych badań porównawczych)”. Wszystkim tym, którzy przyczynili się do uzyskania środków na badania, do ich przeprowadzenia i wykonania wszystkich zadań grantu, należą się składane tą drogą podziękowania.

W czasie opracowywania wyników i pisania tekstów do tej książki jeszcze nie wszystkie kraje uczestniczące w ostatniej edycji badań EVS udostępniły swoje dane. Z tego względu autorzy poszczególnych rozdziałów wybierali do

sprawdzania swych hipotez w celach porównawczych różne kraje europejskie w zależności od dostępności ich danych. Następujące w 2011 roku poszerzenie i uzupełnianie zbioru danych – *EVS Longitudinal Data File 1981–2008* – stwarza możliwości dalszego sprawdzania i modyfikacji wysuniętych tez oraz poszukiwania pełniejszych odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Parafrazując tytuł książki Zygmunta Baumana *Europa – niedokończona przygoda* (2005), możemy powiedzieć, że badania wartości europejskich pozostają niedokończoną przygodą.

Bibliografia

- Bauman Z. (2005). *Europa – niedokończona przygoda*, przeł. T. Kunz. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Halman L. (2001). *The European Values Study: A Third Wave*. Tilburg: WORC, Tilburg University.
- Halman L., Luijkx R., van Zundert M. (2005). *Atlas of European Values*. Tilburg: Brill, Tilburg University.
- Inglehart R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart R., Basanez M., Catterberg G., Diez-Medrano J., Moreno A., Norris P., Siemieńska R., Zijasnabar I. (2010). *Changing Human Beliefs and Values. 1981–2007*. Mexico: Siglo XXI Editores.
- Inglehart R., Basanez M., Diez-Medrano J., Halman L., Luijkx R. (2004). *Human Beliefs and Values: A Cross-cultural Sourcebook Based on the 1999–2000 Values Surveys*. Mexico: Siglo XXI Editores.
- Inglehart R., Welzel C. (2004). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Jasińska-Kania A., Marody M. (red.). (2002). *Polacy wśród Europejczyków. wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ziółkowski M. 2002. Społeczno-kulturowy kontekst kondycji moralnej społeczeństwa polskiego, w: J. Mariański (red.), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, Kraków: Wydawnictwo WAM, Polska Akademia Nauk, Komitet Socjologii.

www.europeanvaluesstudy.eu
www.worldvaluessurvey.org

I. Życie osobiste, rodzina i praca

Małgorzata Sikorska

CORAZ MNIEJ RODZINY, CORAZ WIĘCEJ JEDNOSTEK, CZYLI O PRZEMIANACH SFERY ŻYCIA RODZINNEGO W POLSCE

„Od zawsze” (to znaczy: odkąd prowadzone są tego typu badania) rodzina była postrzegana przez Polaków jako bardzo istotna wartość, a udane życie rodzinne niezmiennie było wymieniane na pierwszym miejscu wśród naszych wyborów życiowych¹. Jak pokazują wyniki Europejskiego Badania Wartości (*European Values Study – EVS*) z 2008 roku, rodzinę za „ważną sprawę w swoim życiu” uznało 87% badanych. W poprzednich latach, w których realizowano ten sondaż, odsetki odpowiedzi były jeszcze wyższe: 91% w 1989, 1990, 1995 i 1999 oraz 93% w roku 2005. Rodzina – w porównaniu z pracą, przyjaciółmi i znajomymi, czasem wolnym, polityką czy religią – wskazywana jest więc zdecydowanie najczęściej jako najważniejsza sprawa w życiu. Nie jest to zresztą specyfiką naszego kraju: we wszystkich państwach badanych w ramach projektu EVS respondenci doceniają rodzinę.

Co stoi za stwierdzeniem, że rodzina jest najważniejszą wartością? Co sprawia, że Polacy niezmiennie postrzegają rodzinę jako najistotniejszy aspekt ich życia? Zadając pytanie inaczej: po co ludziom rodzina, jakie ich potrzeby ma zaspokajać? Na te pytania postaram się odpowiedzieć w tym tekście, koncentrując się na pokazaniu zmian dotyczących sfery życia rodzinnego, jakie można było obserwować w Polsce w ciągu ostatnich 20 lat. Najistotniejszą z takich zmian jest, moim zdaniem, zasygnalizowane w tytule coraz powszechniejsze stawianie na pierwszym miejscu dobra jednostek zamiast „dobra rodziny”. Nazywam ten proces indywidualizacją życia rodzinnego, idąc śladem takich autorów jak: Beck, Beck-Gernsheim (2001); Giddens (2006); Inglehart, Norris (2009). W tekście spróbuję dowieść słuszności tej tezy.

Po co ludziom rodzina?

Mimo niezmiennego społecznego doceniania rodziny odpowiedzi na pytanie „Po co ludziom rodzina?” są różne i zależne od zmiennych społeczno-kulturowych,

¹ Por. Bojar (1991). Autorka powołuje się na badania prowadzone w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.